

“GLOBALLASH SHÁRAYATINDA FILOLOGIYANÍŇ AKTUAL MÁSELELERI” atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

QARAQALPAQ BALALAR DRAMATURGIYASINDA SYUJET HÁM KOMPOZICIYA (MONOLOG, DIALOG, EPILOG, PROLOGTÍ, UVERTYURANÍ QOLLANÍW MÁSELELERI)

Ataniyazova

Gulshat

Seytniyazovna

*Ájiniya atındaǵı NMPI Qaraqalpaq
ádebiyatı kafedrası erkin izleniwshisi*

XX ásirdeń aqırı XXI ásirdeń basında qaraqalpaq balalar dramaturgiyasına ózleriniń izleniwshiligi, ayırıqsha jańashılıǵı menen belgili bolǵan dramaturglerden K.Raxmanov, K.Karimov, G.Tursinova, K.Muwsaev, Í.Aybatov hám taǵı basqalar jámiyetimizdegi balalar ómirindegi, turmısındaǵı júz berip atırǵan jetiskenlikler, kemshilikler, jeterli dárejede rawajlanıp atırǵan tabısları haqqında turmıs haqıyqatlıǵın hár qıylı obrazlar arqalı jetkerip beriwde óz sheberliklerin kórsetti.

Olar balalar dramaturgiyasın rawajlandırıwda ertek formasındaǵı shıǵarmalar arqalı, ótkendege kórkemlik dástúrlerge súyengen halda, balalar ushın folklorlıq úlgi degi syujetler engizilgen dramalar dóretpkelmekte. Álbette, dramaturgiya menen folklordıń ertek janrın sintezlep shıǵarma dóretyw kópshilik xalıqlardıń balalar dramaturgiyasında bar qubılıs.

Usınday mazmun hám formanıń birligi saqlanǵan shıǵarmalardı, qaraqalpaq balalar dramaturgiyasında erteklerdi qollanıw, miflerdi, awız eki áńgimelerdi paydalanǵanlıǵınıń bir qansha kórinislerin, úlgi lerin kóriwimizge boladı.

2003-jılı dramaturg Írzamurat Aybatov tárepinen jazılǵan. «On altıǵa shıqpaǵanlar» dramasında tiykarınan on altı jasqa deyingi mektep oqıwshılarınıń turmısında bolıp atırǵan hádiyseler haqqında sóz etiledi.

Spektakl kewilli uvertyura (orkestr ushın jazılǵan kishkene muzıkalıq shıǵarma) menen baslanadı, belgili waqıt ishinde muzıka páseńleydi, biraq saxnada perde ashılmaydı. Tamashagóyler arasınan kishkene bir bala saxna ortasına apalaqlap juwırıp kelip perdeni ashpaqshı boladı. Ekinshi kishkene qız da tamashagóyler arasınan juwırıp uzaqtan baqırıp toqtatadı.

Roza –Háy-háy, oyaqqa barma uyat boladı.

Quwanış –He? Nege uyat boladı?

Roza –Haw, dalada afishaǵa 16 ǵa shıqpaǵanlar kirgizilmeydi dep jazıp qoyıptı ǵo.

Quwanış –Awa, solay dep jazıp qoyıptı. Haw, sonda bul jerde ne boladı eken?

Roza –Ne boladı? ne boladı? Kiriwge bolmaydı degennen keyin bolǵanı-dá.

“GLOBALLASH SHÁRAYATINDA FILOLOGIYANÍŇ AKTUAL MÁSELELERI” atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

Quwanış –Sonda da qızıq-ta. Kóriwge bolmaydı degennen keyin dım kórgim kelip tur-dá.

Roza –Ras-ay, rastanda bizler kóriwge bolmaytuǵın bul jerde ne boladı eken-ay.

Quwanış –Perdeni, áste ashıp kóreyik pe?

Roza –Uyat bolmaspa eken?

Quwanış –Uyat bolsa, jawıp qalamız ǵo.

Roza –Meyli... kórsek... kóreyik...

Ekewi perdeni eki tárepke tartıp ashadı, perde ashılıwı menen saxnada jaslardıń kúlgen dawısları esitiledi. Saxnada teatr aktórları. Kishkene qız benen bala saxnanıń eki shetinde saxnadaǵı aktórlardıń háreketlerin tamashalap turadı.

On altı jasqa shıqpaǵan jas óspirimlerdiń wazıypaları nelerden ibarat. Olar atasına qanday járdem beriw kerek? Jas úlkenlerdi qalay húrmetlew kerek? Dramaturg mine, usınday jas áwladtı tárbiyalawdaǵı baslı máselelerdi bir shańaraqtıń mısasında kórsetip bere alǵan. Dramadaǵı qatnasıwshı personajlardıń is-háreketi olardıń bir-birine qatnası arqalı dramanıń syujetine tiyisli bolǵan waqıyalar ashıp kórsetiledi. Dramanıń juwmaǵında on altıǵa shıqpaǵan jaslardıń aldında turǵan maqset, wazıypaları menen keleshekтегі ármanları haqqında, jasúlken hám ata-analardıń úgit-násiyat sózleri oqıwshılarga

ibrat bolıw menen juwmaqıladı. Drama bes kórinisten ibarat.

Bunda pesanıń ataması simvolliq mániste qoyılǵan. Negizinde shıǵarma 16ǵa shıqpaǵanlar ushın jazılǵan. Pesanıń basında bir bala menen qızdıń spektaklge qızıǵıwshılıǵı kórinisi pesanıń dáslepki tabısı bolıp esaplanadı. Bul kórkem súwretlew usıllarınıń biri. Yaǵnıy qandayda jasırınǵan nárseniń mánisin shaǵıwǵa umtılıw kishkenelerge tán qásiyet. Dramaturg usı usıldı qollanǵan.

Kóptilew Muwsaev penen Írzamurat Aybatovtıń «Ata — shınıǵayıq» muzikalı draması 2010-jılı «Bárkamal áwlad» jılına baǵıshlanıp jazılǵan.

Perde ashılǵanda, erte tań. Saxnada awıldaǵı bir úydiń aldındaǵı háwli kórinisi. Bir shette ápiwayı qoldan soǵılǵan turnik, boksórlar shınıǵıw isleytuǵın qum toltırılǵan qapshıq iliwli tur. Ǵarrı túrgelip bılay-bılay bir nárseler islep júr. Aqlıǵı ele kórpeden shıǵa qoymaǵanı kórinip tur.

Tatlımurat –(Birden shorshıp oyanadı.) U...u...f!

Ǵarrı –(Qáweterli) Haw, Tatlıjan turdıń ba? (Házillesip) Bul ne azan menen úhlep? Ya, uyqılap sharshadıń ba?

Tatlımurat –(Kózlerin uwqalap erkelenip) Endi seniń menen jatpayman.

Ǵarrı –(Qáweterli) Haw, Tatlıjan ne bolıp qaldı?

Tatlımurat –Azan menen turıp alıp, adamǵa uyqı bermeyseń.

Ǵarri –He...e. Gáp buyaqta dese...! Ha..a.y.y, nárestem-ay, nárestem! Qaraǵım meni tıńla.

Tatlmurat –(Erkelenip) Tıńlamayman!!!

Ǵarri –Qoy qaraǵım, gáplerime qulaq salıp tıńla!

Tatlmurat –Tıńlamayman dedim be, tıńlamayman! (Kórpege búrkenip jatıp aladı.)

Ǵarri –Qaraǵım, ata-babadan qalǵan gáp bar. Yaratqan Táńrim tańda erte turǵannın «nesiybe»sin moldan beremen, al tań atıp kún shıqqansha tósekten turmay jata bergennin bar «nesiybe»sinen ayıraman, – degen. (Bala áste kórpeden basın shıǵarıp)

Tatlmurat –Ata «Nesiybe» degen ne?

Ǵarri –Nesiybe degen, qaraǵım.., bul...senin hám menin bárshe insaniyattın kúndelikli quwanışlı tabısı, quwanışlı jemisi. Mısalǵa házir sen saat segizde uyqıdan turdın, men bolsam, sennen eki saat aldın turıp biraz jumıslarımdı pitkerdim. –Bul demek, búgingi kúnnen menin nesiybem senikine qaraǵanda eki saatqa zıyat. Eger hár kúni nesiybeń eki saatqa kem bola berse... sol eki saattı, háptege, ayǵa, jılǵa kóbeyt. Demek, ómirinın kóp quwanışlı jemislerinen sol uyqıda qalǵan saatlar esesine bos qalıp atırsań. (Kewilsiz) jáne sport penen shuǵıllanaman deyseń-aw. (Kúledi)

Juwmaqlap aytqanda, dramada 5-klassta oqıytuǵın Tatlmurat degen balanın «boks» sportı menen shuǵıllanıp, chempion bolǵanlıǵın dramalıq sıpatta ashıp beredi. Tatlmurattın ishki dúnyası, xarakteri, psixologiyalıq jaqtan jaqsı rawajlangan ózgeshelikleri menen unamlı obraz qaharmanı sıpatında kózge túsedı. Dramadaǵı syujet, konflikt, kompoziciyalıq qurılısı arqalı shıǵarmanın tiykarǵı baǵdarı kórsetiledi. Dramaturg balalar ushın sporttın qay dárejede paydalı ekenligin túsindirip bere alǵan. Bunda balanın unamlı minezge, sport penen shuǵıllanıwǵa qunıǵıwǵa atanın táseri ashıp beriledi.

Ádebiyatlar:

1. XX ásirdin aqırı Xxi ásirdin basındaǵı qaraqalpaq balalar ádebiyatı evalyuciyası, janrlıq ózgesheligi hám poetikası. Nókis, Bilim, 2016.
2. Jas tamashagóyler teatrınan jıynalǵan materiallar.